

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti**

(UNEC)

i.e.d., professor ZAHİD FƏRRUX MƏMMƏDOV

h.f.d. MUSTAFA ASLAN OĞLU ABBASBƏYLİ

**BANK SEKTORUNDA BÖHRAN,
PUL SİYASƏTİ VƏ MALİYYƏ BAZARLARINA
NƏZARƏT MODELİ: AKTUAL MEYLLƏR
VƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ**

(MONOQRAFIYA-ELMİ NƏŞR)

BAKI - 2016

Redaktor: prof. D.Bağirov

Rəyçilər: prof. M.M.Bağirov
dos. Z.H.İbrahimov
dos. E.A.Qəribli

Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: aktual meyillər və dünya təcrübəsi: monoqrafiya. – Bakı: Azərneşr., 2016. – 152 s.

**Zahid Fərrux Məmmədov -I; II; III bölmələrin müəllifi.
Mustafa Abbasbəyli – IV bölmənin müəllifi.**

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi modeli digər bütün sahələrdə olduğu kimi monetar sahədə də pul orqanları vasitəsi ilə bəzi iqtisadi göstəricilərin tənzimlənməsinə həyata keçirilməsini tələb edir. Monoqrafiyada maliyyə sisteminin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə pul siyasətinin məqsəd və vəzifələri, maliyyə bazarlarına nəzarət modelinin rolu və əhəmiyyəti geniş olunur.

Monoqrafiyada tədqiqat işinin məntiqi ardıcılığına uyğun olaraq Qlobal çağırışlar kontekstində Maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: dəyişiklər və yeniliklər”ə həsr olunmuş maliyyə bazarlarına nəzarət modellərinin forma və üsulları müəyyən edilmiş, qloballaşma şəraitində maliyyə nəzarət orqanlarının fəaliyyəti təhlil edilməklə, maliyyə bazarlarına vahid nəzarət modelinin rolunun üstünlükləri geniş şərh edilmiş və geniş təhlilin nəticəsi olaraq qoyulan problemə yeni yanaşmalar işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi qloballaşan maliyyə münasibətlər şəraitində maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatlar, maliyyə bazarlarına nəzarətinin təkmilləşdirilməsi müstəvisində pul siyasətinin nəzəriyyəsinin və metodologiyasının işlənilib hazırlanmasından, bu sahədə problemlərə elmi cəhətdən cavablar verməkdir. Tədqiqatın ana xəttində - müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarına nəzarət modelində istifadə olunan institusional yanaşmaların təhlili yer alır. Bununla, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanları arasındakı funksiya bölgüsünün bir neçə modelinin qiymətləndirilməsi aparılır.

Monoqrafiyadan gələcəkdə Ali məktəblərin maliyyə ixtisası, magistratura səviyyəsində tədrisi nəzərdə tutulacaq “maliyyə bazarlarına nəzarət” kimi yeni fənn proqramların işlənilib hazırlanmasında ilk metodoloji baza kimi istifadə oluna bilər.

Monoqrafiya -monetar siyasət, maliyyə böhranı və maliyyə bazarlarına nəzarət kimi mövzularda tədqiqat apararı və fəaliyyət göstərən Mütəxisslərə faydalı və yararlı elmi vəsait mənbəyidir.

M-40 0611000000

M-651(07)2015

MÜNDƏRİCIAT

Giriş	4
1. Bank sektorunda risk və böhran: səbəb və nəticələr	8
1.1. Bank sektorunda bazar riski kateqoriyaları və bank fəaliyyətində risklərin növləri	8
1.2. Bank sisteminin dayanıqlığın tənzimlənməsinin metodları və monitorinq üsulları.....	26
2. Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə sistemi...	29
2.1. Maliyyə böhranı definisiyası	29
2.2. Qloballaşma şəraitində bank böhranlarının “infeksion xarakteri”.....	31
2.3. Bank böhranının ən geniş yayılmış izahı.....	34
2.4. Qlobal maliyyə böhranı və onun Azərbaycana təsir kanalları	36
2.5. Bankların struktur yenilənməsinin əsas prinsipləri	38
2.6. Bank idarəetmə sistemində antiböhran tədbirləri.....	43
2.7. Qlobal maliyyə böhranı kontekstində Azərbaycan Mərkəzi bankın antiböhran asəti.....	45
3. Pul siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi prinsiplərinin konseptual əsasları.....	49
3.1. Pul siyasətinin məqsəd və alətləri	49
3.2. Pul siyasəti tətbiqində yeniliklər	61
3.3. Bank sektorunun dayanıqlığının təminatında pul-kredit tənzimlənməsinin üsulları.....	64
3.4. Qiymətlərin sabitliyi – pul siyasətinin əsas məqsədi kimi.....	68
4. Qlobal çağırışlar kontekstində maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: dəyişiklər və eniliklər.....	74
4.1. Maliyyə bazarlarının makroprudensial tənzimlənməsi: problemlər və islahatlar.....	74
4.2. Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi istiqamətində yeni meyllər.....	78
4.3. Beynəlxalq bank nəzarətinin harmonizasiyası və onun effektiv milli bank nəzarət sisteminin yaradılmasına təsiri.....	89
4.4. Bankların, sığorta şirkətlərinin və qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətinə vahid maliyyə nəzarətinin məqsədi və prinsipləri	101
4.5. Maliyyə bazarlarına makroprudensial nəzarət modelləri.....	107
4.6. Sistem əhəmiyyətli bankların fəaliyyətinə nəzarət modeli: xarici təcrübə.....	126
Nəticə.....	136
Ədəbiyyat	142

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiy-yətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə maliyyə sektorundakı böhranların qarşısını alacaq makrorudensial nəzarət mövzusunda elmi-tədqiqat işləri zəif yerinə yetirilir.

Son illərdə, daha dəqiq desək, 2008-ci illərin əvvəlindən başlayaraq dünyanın bir çox ölkələrində banklar müflisləşməyə başlamış, maliyyə institutlarında və pul bazarlarında qlobal səbatsızlıqlara yol verilmişdir ki, bu da geniş miqyasda bank böhranının yaşanması problemlərini gündəmə gətirmişdir. Bu böhranların baş verməsi əmanətçilərin və iri kreditorların hüquqlarının təmin olunmasının səmərəli mexanizmlərinin olmamasını aşkara çıxarmış və bunun da nəticəsində maliyyə - bank sisteminə olan etimad sürətlə aşağı düşərək, depozitlərin həcmnin azalmasına gətirib çıxarmışdır.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi modeli digər bütün sahələrdə olduğu kimi monetar sahədə də dövlət və ya pul orqanları vasiəti ilə bəzi iqtisadi göstəricilərin tənzimlənməsi həyata keçirilməsini tələb edir. Monetar siyasət ölkənin monetar orqanlarının iqtisadi artım və maliyyə sabitliyini təşviq etmək məqsədilə pul kütləsi üzərində nəzarət prosesidir.

2000-ci illər böhranından sonra siyasətçilər və iqtisadi tədqiqatçılar makroprudensial tənzimləmə istiqamətində normativ bazanın təkmilləşdirilməsi sahəsində demək olar ki, konsensus əldə olunmuşdur. Makroprudensial siyasətin əsas məqsədi, makroiqtisadi məsrəf və risklərini azaltmaqdan ibarətdir.

Monoqrafiyada maliyyə sisteminin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Bankın pul siyasəti, maliyyə bazarlarına nəzarət modelinin rolunu və əhəmiyyətinin təhlili və izahı verilir. Monoqrafiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunub.

Monoqrafiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsədi, nəzəri və metodoloji əsasları, informasiya bazası, elmi yeniliyi, təcrübi əhəmiyyəti və nəticələrinin tətbiqi, məntiqi ardıcılıqla açıqlanmışdır. Monoqrafiya işinin adı, fəsilər və paraqraflar quruluş və struktur baxımından məntiqi sürətdə biri-birini tamamlayır.

Monoqrafiya işinin birinci fəslı “Bank sektorunda risk və böhran: Səbəb Və Nəticələr” məsələlərini əhatə edir. bu fəsildə müəlliflər maliyyə böhranının quruluşu və tərkibi, məzmunu və səciyyəvi xüsusiyyətlərini şərh edirlər, 2008 ci ildən başlayaraq qlobal maliyyə risklərinə qarşı səmərəli idarəetmə sisteminin istifadə edilməsinə diqqətin artırılmasına müxtəlif aspektlərdə elmi yanaşmalarla təhlillər verilir.

Monoqrafiya işinin ikinci fəslı “pul siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi prinsiplərinin konseptual əsasları” na həsr etməklə, bu fəsildə pul siyasəti və maliyyə sabitliyi arasında əlişkilərin təhlili verilir.

Monoqrafiyada tədqiqat işinin məntiqi ardıcılığına uyğun olaraq üçüncü fəslı “Qlobal çağırışlar kontekstində Maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: dəyişiklər və yeniliklər” həsr olunmuş və bu fəsildə maliyyə nəzarət modellərin forma və üsullarını müəyyən edilmiş, qloballaşma şəraitində maliyyə nəzarət orqanlarının fəaliyyəti təhlil edilməklə, maliyyə bazarlarına vahid nəzarət modelinin rolunun üstünlükləri geniş şərh etmiş və geniş təhlilin nəticəsi olaraq qoyulan problemə yeni yanaşmalar işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın məqsədi Maliyyə - bank böhranının nəzəri, konseptual və metodoloji əsaslarını araşdırmaq, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət sisteminin rolunu araşdırmaqla yanaşı, ondan çıxış yolları və alınacaq dərslərdən gərəkli elmi nəticələr əldə etməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri, ümumi iqtisadi və makroiqtisadi göstəricilər, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının , dövrü elmi nəşrlər və e- mənbələr təşkil edir.

Tədqiqatın metodikası dialektik məntiq və sistemli yanaşmaya

əsaslanır. İş prosesində elmi abstraksiya, modelləşdirmə, analiz və sintez, müqayisə və s. kimi ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

İşlənib hazırlanmış böhran əleyhinə tədbirlərin risklərin xarakterinə uyğunluğunun və onların böhranların qarşısının alınması sisteminin əsas məqsədinə nail olmaq üçün düzgün həyata keçirilməsinin təhlilinə əsaslanan maliyyə bazarlarına nəzarət sistemin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə dair yanaşma təklif olunmuşdur.

Dünya təcrübəsinin təhlili əsasında böhranların qarşısının alınması üçün istifadə olunan aşağıdakı əsas tədbirlər sistemləşdirilmişdir.

- məlumat təhlili, elmi araşdırmalar və proqnozlar;
- dövlət və iqtisadi subyektlərin iqtisadiyyatı və maliyyə vəziyyəti haqqında standartlaşdırılmış məlumatın təqdim edilməsi və yayılması;
- beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş standartların və məcəllələrin bazar iştirakçılarının praktiki fəaliyyətində tətbiqi;
- risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi, reyting qiymətləndirmələrinin tətbiqi;
- stress-testləmə (sarsıntıların test yoxlaması) və ssenarili planlaşdırma;
- böhran vəziyyətlərinin proqnozlaşdırılması üçün böhranların erkən qarşısının alınması sistemlərinin modellərinin tətbiqi;
- əsas maliyyə göstəricilərinə və bazar iştirakçılarının praktiki fəaliyyətinin beynəlxalq qəbul olunmuş standartlara və normalara uyğunluğuna nəzarətin təkmilləşdirilməsi, meqanizamlayıcı institutunun istifadəsi;
- bazar nizamlayıcısının böhran hadisələrinə reaksiyaya hazırlığının təmin edilməsi və riskin idarə edilməsi üzrə lazımı ölçülərin görülməsi.

Maliyyə sektorunun tənzimlənməsi və ona nəzarət makroprudensial təhlilin, mikroprudensial təhlilin, yəni prudensial nəzarət fəaliyyəti, daxil olmaqla, fərdi maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsini, həmçinin maliyyə xidmətlərinin istehlakçılarının, xüsusilə

də investorlar və əmanətçilərin müdafiəsini və rəqabət siyasətini nəzərdə tutur. Müxtəlif ölkələrdə istifadə edilən institusional yanaşmalardan asılı olaraq, qeyd edilən funksiyalar ölkənin maliyyə sektorunun fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən səlahiyyətləndirilmiş müxtəlif orqanlar arasında bu və ya digər şəkildə bölüşdürülür.

Maliyyə sektorunda nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional qaydada həyata keçirilir. Bu sistemlərin müxtəlif ölkələr üzrə fərqlərinə baxmayaraq, onların hamısı aşağıdakı əsas məqsədlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənib:

1. Pul və maliyyə sabitliyinin saxlanması. Bu da maliyyə sektorunda iflasına yol verilməməsi və aktiv - passivlərin səmərəli idarə edilməsinə yönəldilmiş tədbirləri əhatə edir.

2. Maliyyə sisteminin səmərəliliyinin təmin olunması. Bu isə aktivlərin keyfiyyətinin artırılması və potensial risklərin azaldılması hesabına əldə olunur.

3. Əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi: əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi mexanizmi.

Ənənəvi olaraq, əksər ölkələr maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarəti mərkəzi bankların, maliyyə nazirliklərinin, həmçinin digər təşkilatların, məsələn, banklara, sığorta şirkətlərinə və qiymətli kağızlar bazarlarına nəzarət komissiyasının köməyi ilə həyata keçirirdi. Bu halda həmin nəzarət orqanlarının hər birinin səlahiyyətinə, bir qayda olaraq, ölkənin maliyyə sektorunun əsas seqmentlərindən biri: bank sektoru, sığorta sektoru, qiymətli kağızlar bazarı aid edilirdi. İqtisadi ədəbiyyatda bu cür yanaşma funksional və ya sahə (sektoral) yanaşma adlandırılır.

Müxtəlif ölkələrdə istifadə olunan institusional yanaşmalardan asılı olaraq ölkənin maliyyə sektorunun fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi göstərilən funksiyaya əsasən və ya başqa şəkildə hökumət tərəfindən bu iş üzrə səlahiyyətləndirilən müxtəlif orqanlar arasında bölüşdürülür.

1. BANK SEKTORUNDA RİSK VƏ BÖHRAN: SƏBƏB VƏ NƏTİCƏLƏR

1.1. Bank sektorunda bazar riski və bank fəaliyyətində risklərin növləri

Risk – gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırılması ehtimalıdır. Ümumi bank səviyyəsində bazar riski mövcuddur. Bazar riski - faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitalın (həmçinin bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

1. Faiz dərəcəsi riski – faiz dərəcəsinin dəyişilməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;

2. Xarici valyuta riski – valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçuotu və hesabatları yerli valyutaya çevirildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;

3. Kapital riski – kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də hecinq və spekul-yasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;

4. Əmtəə-mal riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfellər faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard

1.2. Bank sisteminin dayanaqlığın tənzimlənməsinin metodları və monitorinqi üsulları

Bank sisteminin dayanaqlığı bank sisteminin strukturunun, bloklarının və elementlərinin uzunmüddətli, tədrici, balanslaşdırılmış inkişaf prosesidir. Bu proses onun göstəricilərinin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından dəyişməsinə və bütövlükdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı üçün səmərəli şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır. İqtisadiyyatın real sektorunun və onun digər subyektlərinin tələbatları nəzərə alınmadan dayanaqlığa nail olmaq mümkün deyil, çünki qeyri-stabillik və bank sisteminin fəaliyyət göstərdiyi xarici mühit problemləri birinci növbədə onun daxili vəziyyətinə öz təsirini göstərir.

Bank sektorunun səmərəliliyin və dayanaqlığının təmin edilməsi tədbirləri bir çox halda onun monitorinqindən asılıdır.

Məlum olduğu kimi, bank tənzimlənməsi və nəzarəti sistemi çərçivəsində kommərsiya banklarının fəaliyyətinin monitorinqi aşağıdakı kompleks məsələlərin həllinə yönəlmişdir:

- Ölkənin iqtisadi inkişafının və kommərsiya bankları sisteminin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini əks etdirən informasiyanın toplanması;

- Bank sisteminin dayanaqlıq göstəricilərinin təhlili və proqnozu, bank sisteminin sistemli risklərinin qiymətləndirilməsi;

- Bankların etibarlılığını, bank sisteminin dayanaqlığını şərtləndirən müxtəlif amillərin təsir etmə dərəcəsinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi;

- Bank sisteminin dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində aparılan tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Monitorinqin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- əmsalların monitorinqi;
- bank risklərinin mütəmadi monitorinqi;
- stress-testləşdirmənin nəticələri əsasında monitorinq;
- bank sektorunun maliyyə dayamlılığının göstəricilərinin

monitorinqi;

- inzibatçıların fəaliyyətinin nəticələri üzrə informasiyanın monitorinqi;

- qeyri-maliyyə sektoru müəssisələrinin monitorinqi.

Monitorinqin bu istiqamətlərindən hər biri müvafiq funksional əhəmiyyətə malikdir. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, onun qüsurları var.

Əmsalların monitorinqi əmsallar sisteminin analizidir. Bu analizlər müvafiq müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun aparılır. Lakin Daim qloballaşan dünyada bu normativlər sistemlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

Mütəxəssislərin fikirlərinə görə, bank hesabatçılığının mötəbərliyi problemini həll etmək üçün bank sisteminin biznesin aparılması üzrə beynəlxalq standartlara və MHBS-ya keçidi üçün şərait yaratmaq, həddindən artıq olan icbari iqtisadi normativlərinin sayını azaltmaq, Mərkəzi Bankların normativ aktlarını təkmilləşdirmək, Bazel III elementlərini tətbiq etmək, bank hesabatlarının auditor şirkətləri tərəfindən yoxlanması prosesi üzərində nəzarəti gücləndirmək və s. lazımdır.

Bu problemin həlli çərçivəsində həmçinin rəhbər və baş mühasiblərə, bankların uçot-əməliyyat işinin təşkilinə, daxili nəzarət sisteminə daha yüksək tələblər irəli sürülməsi vacib şərtidir. Bununla yanaşı ənənəvi əmsallar sistemini bankların öz fəaliyyətində üzləşdikləri risklərin kompleks analizinin yeni sxemi ilə tamamlamaq lazımdır. Bank fəaliyyətinin monitorinqinin bütün istiqamətlərinin inkişafı da elə məhz buna səbəb olacaqdır.

Bu, bir çox mənada risklərin mütəmadi monitorinqinə də aiddir. Hal-hazırda bu, aşağıdakı istiqamətləri özündə birləşdirir:

- kapitalın yetərliliyinin monitorinqi;
- Kredit risklərinin monitorinqi (qeyri-maliyyə müəssisələrinin kreditləşdirmə riski və istehlakçı kreditləşdirmə riski);
- Likvidlik riskinin monitorinqi;
- Bazar riskinin monitorinqi.

2. BANK SISTEMINDƏ BÖHRAN VƏ ANTIBÖHRAN IDARƏETMƏ SISTEMI

2.1. Maliyyə böhranı definisiyası

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə maliyyə sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır.

Maliyyə böhranları həmən - həmən bütün ölkələrdə izlənilir ki, bu da həmin böhranların inkişaf xüsusiyyətləri, iqtisadi və maliyyə sistemlərinin strukturu ilə şərtləndirilmiş olur.

Maliyyə böhranının haqqında verilən təriflərə əsaslanaraq, yerli və xarici müəlliflərin elmi araşdırmalarında maliyyə qeyri-sabitliyinin yaranması və inkişafının dəqiq çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair vahid yanaşmanın olmadığını əminliklə sübut etmək olar. Maliyyə böhranı anlayışı o qədər genişdir ki, onun mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Maliyyə böhranının strukturu məsələsində də iqtisadçı alimlər arasında fikir birliyi yoxdur.

Maliyyə böhranının hərərət dərəcənin şiddətlənməsinə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

- 1.Faiz dərəcələrində yüksəlmə;
- 2.Bankın balansındakı pozuntular;
- 3.Fond birjasında çöküş;
4. Iqtisadiyyatda qeyri- müəyyənsizliyin artımı.¹

Müasir rus və xarici ədəbiyyatlarda maliyyə böhranı definisiyasının bir mənalı izahı yoxdur. Maliyyə böhranı sadəcə olaraq iqtisadi böhranın bir parçasıdır və iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır.

¹M.Frederic (1997). Understanding financial crises, NBER working paper, № 2129.

2.2. Qloballaşma şəraitində bank böhranlarının “infeksiyon xarakteri”

Son iki dekadada dünya iqtisadiyyatının inkişafında iki tendensiya müşahidə olunur: qloballaşma və qeyri-sabitliyin inkişafı. Bu tendensiyalar xarici dəyişikliklərə daha həssas olan bank sektorunda daha aydın hiss olunur. Son vaxtlar bir çox ekspertlər bank böhranlarını maliyyə qloballaşması prosesi ilə bağlayırlar. Bu proses kapitalın beynəlxalq hərəkətinin liberallaşması və tənzimlənməməsi ilə müşayiət olunur.

Belə ki, XXI əsrin əvvəllərində bank krizisləri böhran dalğalarının əsas ötürülmə kanalı olmuşlar. Bank krizislərinin bir neçə ölkə, region və ya bütün dünyaya yayılması bank epidemiyası ilə xarakterizə olunur.

Son dövrlər bank krizislərinin yayılma yolları, yəni yoluxucu xarakteri ciddi müzakirə obyektinə olmuşdur. “İnfeksiya” termini iqtisadi ədəbiyyatda yeni terminlərdəndir. Ümumyyətlə, çox hallarda “infeksiya” dedikdə iqtisadi böhranların ölkələr arasında istənilən şəkildə ötürülməsi başa düşülür.

İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin bank sektorları xarici təsirlərə çox həssasdırlar. Qonşu ölkələrdəki krizislər digər ölkələrə yayılmaq imkanına malikdir. 95-ci ildə Meksikadakı krizis nəticəsində xarici investorların öz vəsaitini Argentinadan çıxarması və bank “panikası” yaranması buna əyani sübutdur. Belə ki, Meksikadakı krizisin ilk üç ayında Argentinaya yatırılması nəzərdə tutulan xarici investisiyalar \$ 4 mlrd-dan artıq həcmdə azalmışdır. 1994-cü ilin dekabrından 1995-ci ilin aprelinədək bank depozitlərinin həcmi isə \$ 44 mlrd-dan \$ 37 mlrd-dək azalmışdır. İEOÖ-lərin maliyyə bazarlarının əsas oyunçularının İEO-in bank və maliyyə kompaniyaları olduğunu nəzərə alsaq, deməli, krizislər daha inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə bazarlarını da laxladır.

K.Van Rayketem və B.Veder maliyyə “infeksiyasının” iki tipini ayırırlar: “ümumi kreditor” effekti və “спускового кypка” effekti.

2.3. Bank böhranının ən geniş yayılmış izahı

Beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahı Demirhuk-Kunt və Detrajiaka məxsusdur. Bu izaha görə əgər aşağıdakı dörd şərtədən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

1. bankların aktivlərində işləməyən (yəni gəlir gətirməyən) aktivlərin payı 10 %-dən çoxdur;

2. bank sisteminin işinin bərpasına sərf olunan xərclər ÜDM-un 2 %-dən çoxdur;

3. bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10 %-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarır;

4. əmanətçilər arasında şaiyələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görülüb.

Ümumiyyətlə, son bank böhranları aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- finans axınlarının qloballaşması və liberallaşması regional və global miqyaslı finans böhranları üçün yeni əlavə zəminlər yaratdı ki, bunların da nəzərə alınmaması milli və dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün, hər şeydən əvvəl bu iqtisadiyyata xidmət edən və eyni zamanda müəyyən müstəqil əhəmiyyət kəsb edən finans sistemi üçün təhlükə yaradır;

- kapitalların beynəlxalq hərəkəti effektivlik, gəlirlilik və risk haqqında təsəvvürlərinə əsaslanan özəl institutlar arasındakı şəxsi razılaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir, buna görə də resipientin bazarının etibarlılığına yönələn hər növ şübhələr bu bazarda həm kapitalın yerləşdirilməsi və həm də bazardan çıxma məsələlərində fərdi investorların davranışlarına həlledici təsir göstərir;

2.4. Qlobal maliyyə böhranı və onun Azərbaycana təsir kanalları

Məlum olduğu kimi, dünya maliyyə böhranı Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirdən başlanmışdır. İpoteka “köpüyü” partlayaraq, bütün dünyada bank sahəsinin dağılmasına təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında sənaye istehsalının səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur: hər yerdə pul çatışmazlığı müşahidə edilir.

Bütün bunlar maliyyə bazarlarında inam faktorunun itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı.

Beləliklə, 2007- 2008 –ci illərdə başlanan və indiyədək davam edən qlobal maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Anglo- sakson maliyyə böhranı (2007 –ci ilin yaz ayından 2008-ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə meydana çıxdı və ABŞ-ın ən iri ipoteka bankının “Bear Stearns” qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

2. Hüdud çəkmə və ya sərhad çəkmə (decoupling, mart- avqust 2008- ci il). Böhran bütünlüklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid var idi ki, böhran inkişaf etməkdə ölkələrə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələri xilas edəcək.

3. Kredit daralma əməliyyatı (de- leveraging, sentyabr- noyabr 2008 ci il). Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafları. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

4. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008 –ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya

2.5. Bankların struktur yenilənməsinin əsas prinsipləri

Beynəlxalq qiymətləndirmələr göstərir ki, bank böhranının məhsul istehsalının aşağı düşməsi şəklində hesablanan məsrəfləri və ya yenidən kapitallaşma (ləğvetməyə) üzrə məsrəfləri orta hesabla ÜDM-un 15-20%-ni təşkil edir. Bir sıra ölkələrdə bu göstərici 40-50%-ə çata bilər.

Beynəlxalq təcrübədən çıxış edərək bankların struktur yenilənməsinin dörd əsas prinsipini göstərmək olar:

1. Struktur yenilənməsi sürətlə və diqqətlə aparılmalıdır ki, finans bazarları finans vasitəçiliyi funksiyasının yerinə yetirilməsinə mümkün qədər tez başlaya bilsinlər;

2. Vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən maliyyə yükü mütləq minimumda saxlanmalıdır;

3. Problemlə bankı yardım edərkən yaranan mənəvi risk problemdən qaçmaq üçün səhmdarlar, menecment və işçi heyət bankın üzləşdiyi vəziyyətə görə məsuliyyəti bölüşməlidirlər;

4. Gələcəkdə məhkəmə çəkişmələri ilə üzləşməmək üçün bankın struktur yenilənməsi şəffaf və obyektiv kriteriyalara uyğun şəkildə aparılmalıdır².

² З.Ф. Мамедов. Финансовый кризис и антикризисная политика. - Palmarium Academic Publishing. - Германия, 2013. -141 с.

2.6. Bank idarəetmə sistemində antiböhran tədbirləri

Ümumiləşdirərək, bank idarəetmə sistemində antiböhran tədbirlərini 4 qrupda cəmləşdirə bilərik:

1. Bank sisteminin təcili xilasetmə tədbirləri. Bu tədbirlərin məqsədi- bank sistemində panikin qarşısını almaq və milli bank sistemində maliyyə sabitliyini təmin etməkdir. Bu tədbirlər paketinə daxildir:

1. bankın rekapitalizasiyası;
2. stabilizasiyon kredit xətti açmaq;
3. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək təminat vermək;
4. bank balansını problemlə aktivlərdən təmizləmək, əgər gərəkirsə problemlə aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

2. Monetar siyasət tədbirləri- antiinflasionist siyasətdən stimullaşdırıcı siyasətə keçid. Bu tədbirin məqsədi- iqtisadi artımı stimullaşdırmaq; kredit resurslarından istifadəyə geniş imkanlar; deflyasiyaya imkan verməmək (inflasiya qarşı mübarizə arxa plan keçir); daxili bazarda stabilləşdirmə siyasəti (faiz dərəcəsi vasitəsilə); tədiyyə balansının stabilləşdirilməsi (devalvasiya); iqtisadi siyasət tədbirlərinin effektivliyini artırmaq.

Bu tədbirlərə daxildir:

1. Bəzi ölkələr inflasiya qorxularını nəzərə alaraq, faiz dərəcələrini aşağı salır;
2. Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;
3. Məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq;
4. Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

3. Tələbi stimullaşdırmaq və real sektora yönəlik tədbirlər planı. Məqsəd- daxili bazara yönəlik fəaliyyət göstərən sahələri dəstəkləmək, bununlada əmək bazarında məşğulluğu təmin etməkdir. Bu tədbirlər paketinə daxildir:

2.7. Qlobal maliyyə böhranı kontekstində Azərbaycan Mərkəzi bankın antiböhran siyasəti

Qlobal maliyyə böhranının təsiri Azərbaycan maliyyə sistemində daha çox psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarını inkişaf strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etmişdir. Əlverişsiz xarici mühitə baxmayaraq Azərbaycan bank sistemi reallaşan risklərə davamlılıq nümayiş etmişdir.

Bu şəraitdə bir çox ölkələrdə pul siyasəti əhəmiyyətli yumşaldılmış, dövlət xərcləri və büdcə kəsirləri artırılmış, eyni zamanda maliyyə sistemi üzərində nəzarət gücləndirilmişdir.

Qlobal böhran Azərbaycana da müəyyən təsir göstərmiş və milli iqtisadiyyat bir sıra risklər ilə üzləşmişdir. Qlobal böhranın ölkəyə təsiri əsasən neftin və digər qeyri-neft ixrac məhsullarının qiymətinin aşağı düşməsi, bank sistemində xarici kredit axınlarının kəskin məhdudlaşması, xaricdən pul baratlarının azalması vasitəsilə özünü göstərmişdir. Butövlükdə, məcmu tələbin demək olar ki, bütün xarici maliyyələşmə mənbələrində azalma baş vermişdir.

Qlobal böhran milli iqtisadiyyatda, xüsusilə valyuta bazarında və bank sektorunda mənfi gözləntilər yaratmışdır. Nəticədə ölkə iqtisadiyyatı aşağıdakı risklərlə üzləşmişdir:

1. makroiqtisadi sabitliyin pozulması (milli valyutanın devalvasiyası və inflyasiyanın yuksəlməsi);
2. maliyyə sabitliyinin pozulması (bankların kredit portfelinin keyfiyyətinin əhəmiyyətli pisləşməsi və əmanətlərin bank sektorundan qacışı, bankların odəniş qabiliyyətinin pisləşməsi, iqtisadiyyatın kreditləşməsinin dayanması);
3. iqtisadi resessiyanın baş verməsi, yaradılmış iş yerlərinin itirilməsi.

3. PUL SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PRİNSİPLƏRİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

3.1. Pul siyasətinin məqsəd və alətləri

Mərkəzi Bank - pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi kimi mühüm strateji dövlət əhəmiyyətli funksiyaları həyata keçirir.

Bir qayda olaraq mərkəzi banklar pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək üzrə maliyyə alətlərindən istifadə edərək bankların fəaliyyətinə təsir edir. Mərkəzi bank sərbəst bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində əməliyyatı vasitəsilə bankların likvidliyinə və bazarda pul miqdarındakı dəyişikliyə yol açar. Bankların likvidliyində meydana gələn dəyişmələr isə öz növbəsində kredit və fond həcminə təsir edir.

Mərkəzi Bank öz məqsədlərinə nail olmaq üçün yerli və xarici kredit təşkilatları ilə aşağıdakı əməliyyatları aparmaq hüququna malikdir:

- çekləri, vekselləri, qiymətli metalları və qiymətli daşları, habelə bunlardan hazırlanmış məmullatı almaq, satmaq və saxlamaq;
- xarici valyutanı, habelə xarici valyutada təqdim etdikləri ödəniş sənədlərini və öhdəliklərini almaq və satmaq;
- qarantiyalar və zəmanətlər vermək;
- bank hesabları, o cümlədən depozit hesabları açmaq;
- hesablama, kassa, depozit əməliyyatları aparmaq, qiymətli kağızların və başqa sərvətlərin saxlanması və idarə olunması üçün onları qəbul etmək;
- hər hansı valyutada çekləri və vekselləri ödənişə təqdim etmək;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hallarda beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş digər bank əməliyyatlarını həyata keçirmək.

3.2. Pul siyasəti tətbiqində yeniliklər

Qlobal maliyyə böhranı sonrakı dövrdə Mərkəzi Bank - pul və valyuta siyasətinin yeni modelinin qurulması problemi həm xüsusi ədəbiyyatda, həm də çoxsaylı iqtisadi forumlarda geniş müzakirə edilir. Mərkəzi Bank - pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi kimi mühüm strateji dövlət əhəmiyyətli funksiyaları həyata keçirir. Mərkəzi banklar pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək üzrə maliyyə alətlərindən istifadə edərək bankların fəaliyyətinə təsir edir. Mərkəzi bank açıq bazar əməliyyatı vasitəsilə bankların likvidliyinə və bazarda pul miqdarındakı dəyişikliyə yol açmağa bilər. Müasir maliyyə-iqtisadi böhranın inkişafı göstərdi ki, böhran təkcə monetar təbiətli deyil, o, daha dərinədir, çünki iqtisadiyyatın resurs hissəsinə toxunur. Məlum olmuşdur ki, tələbin azalması təkcə pulların çatışmazlığı ilə deyil, resursların, mal kütləsinin, maşın, avadanlıqlar, işçi yerləri kimi real kapital qoyuluşlarının çatışmazlığı ilə də bağlıdır. Bununla belə mümkün iqtisadi artımın qabağını alan amillərdən biri borc münasibətlərindəki deformasiyalardır. İqtisadiyyatın real sektorunda problemlə borcların artması son nəticədə təkcə müəssisələrin dövriyyədə olan vəsaitlərinin çatışmamazlığına gətirib çıxarmır, həm də ödəmə öhdəliklərinin pozulmasını şərtləndirir.

Böhran zamanı mərkəzi bankların qeyri-ənənəvi siyasət tədbirləri (maliyyə sektoruna və real iqtisadiyyata geniş miqyaslı likvidlik dəstəyi, dövlət qiymətli kağızların alınması və s.) ABŞ və digər ölkələrdə iqtisadi aktivliyin artmasını dəstəkləməklə yanaşı bir sıra gözlənilməz fəsadlarla da nəticələnmişdir. Belə ki, qeyd olunan tədbirlər bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrə arzuolunmaz kapital axınına və əmtəə bazarlarında qiymətlərin artmasına təkan vermişdir.

2.3. Bank sektorunun dayanıqlığının təminatında pul-kredit tənzimlənməsinin üsulları

Bank sektorunun dayanıqlığının idarə edilməsi həm makro-, həm də mikro səviyyədə həyata keçirilir. Mikro səviyyədə onun məqsədi stabilliyi və bank sisteminin ayrı-ayrı subyektlərinin və onun infrastrukturunun uzunmüddətli balanslaşdırılmış inkişafını təmin etməkdirsə, makro səviyyədə pul-kredit siyasəti tədbirləri sistemi həyata keçirilir ki, bunun da məqsədi bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün səmərəli şəraitin yaradılmasıdır.

Bu qlobal vəzifənin həlli yollarını müəyyən etmək üçün aralıq (taktiki) məqsədlər sistemindən istifadə olunur: valyuta hədəflənməsi, faiz stavkalarının hədəflənməsi, son zamanlar isə - inflyasiyanın hədəflənməsi.

Ənənəvi olaraq pul-kredit tənzimlənməsinin alətləri diskont siyasəti, icbari rezervlər norması, habelə açıq bazarda həyata keçirilən əməliyyatlar və remaliyyələşdirmədən ibarət olmuşdur.

AR MB-nın bank fəaliyyətinin dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün istifadə etdiyi idarəetmə alətləri inkişaf etmiş bazarın olmasını nəzərdə tutmaqla pul dövriyyəsinin inzibati deyil, iqtisadi tənzimləmə formasını təşkil edir və bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Pul-kredit sferasının tənzimlənməsinin konkret alətlərinin seçilməsinə gəlinə, qeyd etmək lazımdır ki, qiymətli kağızlar bazarının zəifliyi, adekvat hüquqi və təsisat strukturlarının, habelə açıq bazarda əməliyyatların aparılması təcrübəsinin azlığı şəraitində Azərbaycanın monetar orqanları yaxın zamanlarda pul siyasətinin əsas aləti kimi açıq bazarda həyata keçirilən əməliyyatlardan (ABƏ) istifadəsi zəif olaraq qalacaqdır.

2.4. Qiymətlərin sabitliyi – pul siyasətinin əsas məqsədi kimi

Deflasiya, bir iqtisadiyyatda qiymətlərin ümumi səviyyəsinin azaldığı və ya mal və xidmət istehsalının azalmasına yol açan vəziyyətdədir. İnflyasiya müddətində qiymətlərin səviyyəsi yüksəlir və pul dəyərini itirir, əksinə deflasiya dönməndə isə qiymətlər aşağı enər və bununla bağlı olaraq pul dəyər qazanar. Bu isə, xalqın pula olan tələbinin artmasına, əksinə mala olan tələbin azalmasına yol açar. Beləliklə, istehsalçılar məhsullarını satmaqda çətinlik çəkərlər. Ehtiyatlar artar. Nəticədə, investisiya azalır və hətta durur. İstehsal faktorlarından bəzi bölmələri istifadəsiz hala çevrilir və işsizlik artar, işsizlik isə gəlirin azalmasına və nəticədə iqtisadiyyatda daralma (depresiya) davam edər. Buradan da anlaşılacağı kimi deflasiyaya yol açan ən önəmli faktorlardan biri də iqtisadiyyatdakı tələb yetərsizliyidir.

Bununla bərabər, deflasiyasiyanın ən ciddi təhlükəsi işsizliyə səbəb olmasıdır. İstər inflyasiya, istərsə də deflasiya iqtisadiyyat üçün ağır xəstəlikdir.

Staqflasiya. Avropada ortaya çıxan 1969-1976-cı illər böhranı dönməndə inflyasiyanın təsiri ilə qiymətlər səviyyəsinin yüksəldiyi görülmüş, лaкин bunun yanında inflyasiyanın bir nəticəsi olaraq iqtisadiyyatda bir canlılığın ortaya çıxmadığı, əksinə bu durğunluq halının hökm sürdüyü ölkələrdə isə iş həcmnin azaldığı və işsizliyin artdığı gözlənilmişdi. Bir ölkədə mal və xidmətlərin qiymətləri yüksəlir ikən, digər yandan da iş həcmnin daralması indiyə qədər keçərli olan nəzəri bilgilərə görə bir-birinə zidd iki hadisə oldu.

İNFLYASIYA. İnflyasiya əmtəə və xidmətlərə tələbin ümumi təklifdən artıqlığı mühitində qiymətlərin artması və bunun da müqabilində pul vahidinin dəyərsizləşməsi prosesidir.

4. QLOBAL ÇAĞIRIŞLAR KONKTEKSTİNDƏ MALİYYƏ BAZARLARINA NƏZARƏT MODELİ: DƏYİŞİKLƏR VƏ YENİLİKLƏR

4.1. Maliyyə bazarlarının makroprudensial tənzimlənməsi: problemlər və islahatlar

Dünyanın maliyyə bazarlarında son dövrdə baş vermiş hadisələrinin dinamikası maliyyə risklərini idarəetmə sisteminin təməl anlayış və hipotezlərinə formalaşmaqda olan “fraktal maliyyə”³ paradigmasına və mürəkkəblik nəzəriyyəsinə⁴ uyğun olaraq yenidən baxmağa vadar edir.

Maliyyə və iqtisadi bazarlar mürəkkəb sistemin xassələrini nümayiş etdirirlər, yəni onların elementləri qeyri-səlislik, əks-əlaqə və miqyas effekti şərtləri ilə müəyyən olunur.

ABŞ-da 2007-2008-ci illərdə baş qaldırmış maliyyə böhranı şərtləri və kaskadvari yayılma ssenarisi ilə bir daha açıq bazarın sistem xarakterli olduğunu nümayiş etdirdi, sistemli riskin və amlıyyə institutlarının idarə edilməsində mövcud qüsurları açıqladı ki, bu da öz növbəsində maliyyə tənzimlənməsi və nəzarətinin təsisat strukturlarından islahatların aparılması zərurətini şərtləndirdi.

Məhz maliyyə-kredit sisteminin qloballaşmasının artması və onun elementləri arasında qarşılıqlı əlaqələrini mürəkkəbləşməsi üzündən ABŞ-da lokal standart ipoteka maliyyə böhranı formasında təzahür edən ilk, nisbətən zəif görünən və kifayət qədər tezliklə bütün dünya maliyyə şəbəkəsi boyunca yayılan sarsıntılar maliyyə çətinliklərini və hətta sistemli böhranı yaratdı.

3 Bax.:Hudson R., Mandelbrot B.B. The Misbehavior of Markets: A Fractal View of Risk? Ruin and Reward.- Kindle Book, 2006; Mandelbrot B.B. The Fractal Geometry of Nature.- New York: W.H.Freeman, 1983.

4 Bax: Sornette D., Stauffer D.,Takayasu H. Market fluctuations II: multiplicative and percolation models, size effects and predictions/Cornell University (<http://arxiv.org/pdf/cond-mat/9909439>); Sornette D., Takayasu H., Zhou W.X.Finite time singularity signature of hyperinflation//Physica A.,vol.325.-2003.-P.492-506; Sornette D.A. Complex System View of why Stock Market Crash//New thesis, vol.01 (1) – 2004.-P.5-17.

4.2.Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi istiqamətində yeni meyllər

Məqatənzimləyicilərin formalaşma prinsipləri hətta Avropa İttifaqı çərçivəsində də fərqlənir. Məsələn, tam inteqrasiya olunmuş meqatənzimləyicilər üç ölkədə mövcuddur, iki dövlətdə tənzimlənmə əsasən bir institutda mərkəzləşib, bir ölkədə konfederal sistem, altı ölkədə üç idarədən ibarət tənzimlənmə strukturu mövcuddur, daha ikisində isə mövcud sistem dəyişiklik prosesindədir. Mərkəzi bankların iştirakına gəlincə, yeddi dövlətdə bank nəzarəti mərkəzi bankın daxilindədir və ya onunla sıx əlaqədədir, beş ölkədə banklara nəzarət orqanının mərkəzi bankdan heç bir asılılığı yoxdur, ikisində əsasən müstəqildir, bir dövlətdə isə sistem yenidən nəzərdən keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin heç də hamısı öz maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması yolu ilə getməyiblər. Məsələn, ABŞ-da maliyyə sektorunun seqmentlərinə nəzarəti müxtəlif təşkilatlar həyata keçirir. Onlardan heç biri hökumət strukturuna daxil deyil, sığorta sahəsinin isə, ümumiyyətlə, federal tənzimləyicisi yoxdur.

Maliyyə bazarı dünyanın ən çox inkişaf etmiş bazarlarından olan ABŞ maliyyə bazarının tənzimlənməsi istiqamətində islahatların gedişində (1999-cu ilin ikinci yarısında qəbul edilmiş maliyyə qanunvericiliyinin modernizasiyası haqqında qanun) meqatənzimləyicinin yaradılmasından imtina edib. ABŞ funksional tənzimləmə prinsipinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə getmiş və maliyyə bazarlarının bir neçə idarəetmə orqanını qoruyub saxlamışdır. Sözügedən qanuna görə, ABŞ-ın qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının lisenziyalaşdırılması və nəzarəti SEC tərəfindən həyata keçirilir.

4.3. Beynəlxalq bank nəzarətinin harmonizasiyası və onun effektiv milli bank nəzarət sisteminin yaradılmasına təsiri

Maliyyə bazarlarında sabit münasibətlərin təmin edilməsi problemi 80-ci illərin digər ölkələrin maliyyə institutlarına təsir ayrı-ayrı milli bankların iflasa uğraması səbəbindən yaranan maliyyə böhranları dövrünün başlanmasından fasiləsiz müzakirə edilir.

Əgər bank müəssisələri beynəlxalq səviyyədə işləyirsə və transsərhəd əməliyyatlar həyata keçirirsə, o zaman bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində müəyyən problemlər yaranır. Tənzimləyici orqanlar öz ölkələrində bankların daxili əməliyyatlarını diqqətlə yoxlayır, lakin tez-tez onlar ölkə xaricində bankların əməliyyatlarından, yəni, yerli bankların xarici bölmələri tərəfindən və ya ölkədə yerləşən xarici bankların filialları tərəfindən keçirilən əməliyyatlardan xəbərdar deyil və ya izləmək imkanlarına malik deyillər. Bundan başqa, əgər bank bir çox ölkələrdə işləyirsə, hansı tənzimləyici orqanın onun təhlükəli fəaliyyətdə iştirakına nəzarət etməli olduğu məlum deyil.

İlk dəfə beynəlxalq bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi problemlərinə 1991-ci ildə Bank of Credit and Commerce International (BCCI) bankının israfı uğraması zamanı diqqət yetirilib.

ABŞ və Böyük Britaniya daxil olmaqla, 70-dən çox ölkədə işləyən bu banka nəzarəti bu məsələnin öhdəsindən güclə gələ bilən çox kiçik dövlət -Lüksemburq həyata keçirirdi. Böyük yalanın üstü açılında, İngiltərə Bankı BCCI-ni bağladı, bu zaman əmanətçilər və səhmdarlar böyük itkilərə məruz qaldılar. Müxtəlif ölkələrin tənzimləyici orqanları arasında əməkdaşlıq və tənzimləyici tələblərin standartlaşdırılması, bankların işinin tənzimlənməsi problemlərinin beynəlxalq səviyyədə həllini təmin etməlidir.

4.4. Bankların, sığorta şirkətlərinin və qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətinə vahid maliyyə nəzarətinin məqsədi və prinsipləri

Bankların, sığorta şirkətlərinin və qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətinə vahid maliyyə nəzarəti orqanlarının, başqa sözlə desək, meqatənzimləyicilərin yaranması XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərinin dünya maliyyə bazarlarının tənzimləmə sistemlərinin inkişafında ən yeni tendensiyalardan biridir.

Dünya bankının tədqiqatlarına görə, tam və ya qismən birləşmiş maliyyə nəzarəti orqanları bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvü olan ölkələrin 30%-də fəaliyyət göstərirdi. 2004-cü ildə dünyada 29 tamamilə birləşmiş maliyyə nəzarəti orqanı mövcud idi, onların da təxminən yarısı – Avropa ölkəsində idi.

Bəzi ölkələrdə, o cümlədən rusiyada maliyyə bazarların fəaliyyətinə nəzarəti Mərkəzi Bank həyata keçirir, digər ölkələrdə, o cümlədən ABŞ-da maliyyə bazar iştirakçılarının fəaliyyətinə nəzarəti öz aralarında sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət orqanları icra edir.

2003-2006-cı illərdə maliyyə nəzarəti orqanları arasında qarşılıqlı əlaqə daha çox gücləndi. Xüsusilə, Lamfalussi prosedurası (Lamfalussy Process – AB-də istifadə olunan və 2001-ci ilin martında o vaxtlar Aleksandr Lamfalussin başçılıq etdiyi AB-nin məşvərətçi komitəsinin işləyib hazırladığı maliyyə xidmətləri sektorunun inkişafına yanaşmadır. Lamfalussi mexanizmi dörd səviyyədə işləyir, onlardan hər biri AB qanunvericiliyinin reallaşdırılmasının müəyyən mərhələsinə uyğundur. Birinci səviyyədə Avropa Parlamenti və AB Şurası qanunverici və ya normativ aktın ümumi konsepsiyasını qəbul edir, onun tətbiqinə dair yanaşmaları işləyib hazırlayırlar. İkinci səviyyədə maliyyə bazarının konkret seqmentlərinin fəaliyyətinə cavabdeh olan və onun fəaliyyətini tənzimləyən orqanlar sənədin texniki aspektləri üzrə təklifləri hazırlayırlar və layihəni milli dövlətlərin nümayəndələri tərəfindən baxılması üçün təqdim edirlər.

4.5. Maliyyə bazarlarına makroprudensial nəzarət modelləri⁵

ABŞ. Həyata keçirilməkdə olan maliyyə tənzimlənməsi islahatının nəticəsi olaraq ABŞ Prezidenti tərəfindən 21 iyul 2010-cu ildə Dodd-Frank qanunu (The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection; bundan sonra -Qanun) imzalanmışdır. O, Amerikanın maliyyə normativ-hüquqi mühitində bütün tənzimləyici orqanlar sisteminə təsir edəcək, ölkənin maliyyə xidmətləri sənayesinin praktiki olaraq bütün sahələrini əhatə edəcək və Böyük Depressiya dövründən sonra ən əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını nəzərdə tutur.

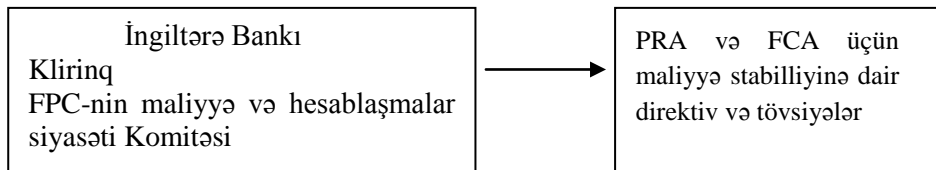
Qanun təkcə kifayət qədər radikal deyil, həm də geniş əhatəlidir: 2300 səhifədə Amerikanın maliyyə bazarının sözün ən geniş mənasında bütün aspektləri işıqlandırılmışdır.⁶ Maliyyə sisteminə ictimai inamı bərpa etmək, böhranları və köpükləri erkən vaxtda aşkar edib qarşısını almaq məqsədilə informasiya əldə etmək üçün ABŞ-n dövlət orqanlarına daha çox vəsait, səlahiyyətlər və imkanlar təklif etməklə o, maliyyə xidmətləri sahəsinin tənzimlənməsinin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Belə ki, Qanun tənzimləmənin institusional strukturunun dəyişdirilməsini, sistemli risklərin nəzarət və monitorinqi sisteminin yaradılmasını, sistemiyaradan şirkətlərin fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsini və nəzarət institutlarına problemləli maliyyə şirkətlərinin sanasiyası və ləğv edilməsi üzrə bir sıra yeni səlahiyyətlərin verilməsini, habelə tənzimləmə sisteminə qeyri-bank maliyyə idarələrinin və bu şirkətlərlə holdinqə daxil olan digər strukturların daxil etdirilməsini nəzərdə tutur.

⁵ İdarəetməyə makroprudensial nəzarət sistemi risklərə və bütövlükdə maliyyə qeyri-stabilliyinin mənfi nəticələrinə nəzarət edən ayrı-ayrı institutlar üzərində klassik nəzarət sistemini tamamlayır. İdeal makroprudensial idarəetmə sistemi maliyyə sistemi daxilində sistemli risklərə nəzarət, qiymətləndirmə, oerativ təsiretmə imkanlarını təmin etməlidir.

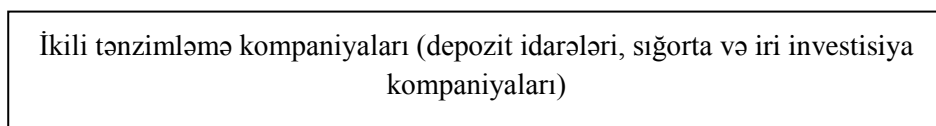
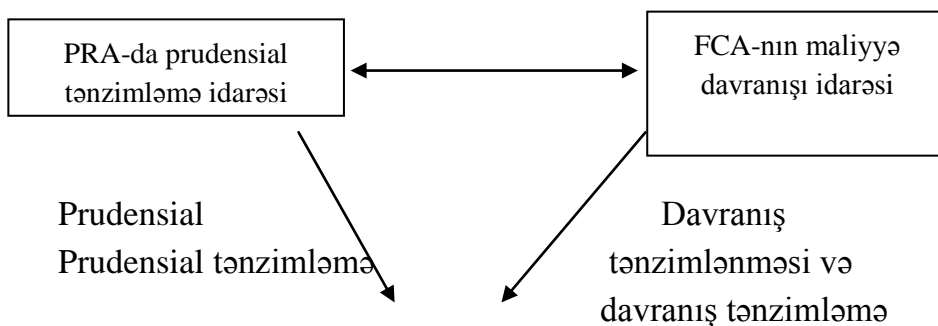
⁶ Bu qanunun yaradılması 19 mlrd . dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir.

Böyük Britaniyanın maliyyə bazarlarının yeni tənzimləmə arxitekturası

Zati-ali Xəzinədarlığı və

Törəmə müəssisələr Əməkdaşlıq və koordinasiya

Mənbə: The Financial Conduct Authority. Approach to Regulation
(<http://www.fsa.gov.uk/fca>).

4.6. Sistem əhəmiyyətli bankların fəaliyyətinə nəzarət modeli: xarici təcrübə

Sistem əhəmiyyətli bankların xüsusi tənzimləmə rejiminin yaradılmasında mühüm rol bir neçə il əvvəl bank birliyində bu məsələnin müzakirəsinin təşəbbüskarı olmuş, 2009-cu ildə Maliyyə sabitliyi Forumunun bazasında yaradılan Maliyyə Sabitliyi Şurasına (Financial Stability Board) və Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinə məxsusdur. Beynəlxalq və milli səviyyədə sistem əhəmiyyətli bankların seçilməsi nəzərdə tutulub. Seçmə meyarlarının müəyyən edilməsi belə nəzarət və tənzimləmə sisteminin yaradılması üçün ilk praktiki addımlardan biri olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankların, milli hökumətlərin, beynəlxalq tənzimləmə və nəzarət orqanlarının, müstəqil ekspertlərin iştirak etdiyi diskussiyalar son dərəcə gərgin olmuşdur. Müzakirə zamanı ekspertlər tərəfindən sistem əhəmiyyətli bankların üzə çıxarılmasının müxtəlif meyarları, məsələn filialların və törəmə bankların sayı, birja kapitalizasiyasının həcmi, verilən kreditlərin və kapitalın həcmnin nisbəti və s. təklif olunmuşdur. Bununla bərabər, iri banklar beynəlxalq sistem əhəmiyyətli maliyyə institutları siyahısına düşmək istəmirdi, belə ki, onlar üçün daha sərt tənzimləmə və nəzarət rejimi nəzərdə tutulmuşdu. Milli tənzimləmə orqanları da öz ölkələrinin banklarının beynəlxalq sistem əhəmiyyətli maliyyə institutlarının siyahısına salınması məsələsində çox vaxt təmkinlik göstərirdi.

Maliyyə sabitliyi şurası və Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi bankı qlobal sistem əhəmiyyətli institutlara aid etməyə imkan verən beş meyardan (göstərici qruplarından): bankın həcmi, digər institutlarla qarşılıqlı əlaqənin fəallığı, bankın elementlərinin bir-biri ilə əlaqəliliyi, bankın struktur elementlərinin bir-birini əvəz etməsi və bankın quruluşunun mürəkkəbliyindən ibarət sistemi işləyib hazırlamışlar.

Nəticə

Bir qayda olaraq mərkəzi banklar pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək üzrə maliyyə alətlərindən istifadə edərək bankların fəaliyyətinə təsir edir. Mərkəzi bank sərbəst bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində əməliyyatı vasitəsilə bankların likvidliyinə və bazarda pul miqdarındakı dəyişikliyə yol açar. Bankların likvidliyində meydana gələn dəyişmələr isə öz növbəsində kredit və fond həcminə təsir edir.

Mərkəzi bank açıq bazar əməliyyatı vasitəsilə bankların likvidliyinə və bazarda pul miqdarındakı dəyişikliyə yol açmağa bilər. Müasir maliyyə-iqtisadi böhranın inkişafı göstərdi ki, böhran təkcə monetar təbiətli deyil, o, daha dərinədir, çünki iqtisadiyyatın resurs hissəsinə toxunur. Məlum olmuşdur ki, tələbin azalması təkcə pulların çatışmazlığı ilə deyil, resursların, mal kütləsinin, maşın, avadanlıqlar, işçi yerləri kimi real kapital qoyuluşlarının çatışmazlığı ilə də bağlıdır. Bununla belə mümkün iqtisadi artımın qabağını alan amillərdən biri borc münasibətlərindəki deformasiyalardır. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Maliyyə böhranların olmadığı şəraitdə mərkəzi bank ilk iki məqsədə nail olmaq üçün əməliyyatların aparılmasını bir araya gətirir. Lakin böhran dövründə məqsədlər yerini dəyişir. Bunun parlaq nümunəsi kimi son maliyyə böhranının (yeri gəlmişkən, bu böhran maliyyə böhranından maliyyə-iqtisadi, sonra da iqtisadi böhrana doğru inkişaf etmişdir) kəskin fazasında FRS-n addımlarını göstərmək olar. Onun prioritet fəaliyyət məqsədləri kimi iqtisadiyyatın artımı və məşğulluq səviyyəsi müəyyən edilmişdir.

Mərkəzi banklar pul siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən etdikləri hədəf və məqsədlərə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edirlər. Ancaq bu vasitələrin təsirləri isə ölkədən ölkəyə və ən əsası da ölkələrin iqtisadi səviyyələrinə və struktur özəlliklərinə bağlı olaraq önəmli fərqliliklər göstərməkdədir.

Biz heab edirik ki, Mərkəzi Bank Pul siyasətinin əsas istiqamətlərini hazırlamadan öncə, xarici və daxili iqtisadi mühit, maliyyə bazarlarının durumu və pul siyasətinin ötürücülük qabiliyyətinin xüsusiyyətlərini təhlilini hərtərəfli qiymətləndirmə apardıqdan sonra nəzərə almalıdır.

Azərbaycanın səmərəli pul siyasətinin nəticəsi milli pul vahidinin sabitliyi, monetar siyasətin isə inflyasiyanın nisbətən aşağı səviyyədə saxlanması və bununla da, iqtisadi yüksəlişin təmin edilməsi yoludur.

Halı hazırda pul və maliyyə siyasəti çərçivəsinin postkrizis dövrünün çağırışlarına uyğunlaşdırılması və beynəlxalq standartizasiyası istiqamətində təkmilləşdirmə işlərini davam etdirir.

Aparılan analiz daha bir nəticəni əldə etməyə imkan verir: pul siyasəti nominal stavkaların səviyyəsinə və pul təklifinə birbaşa və əhəmiyyətli təsir göstərir. Lakin pul-kredit siyasəti tədbirləri real stavkalara və iqtisadiyyatdakı qiymətlərin səviyyəsinə az təsir göstərir.

Bank sisteminin dayanıqlığı aşağıdakı amillər qrupu şərtlənir:

-pul kütləsinin milli iqtisadiyyatın tələbatlarına uyğunluğu – pul təklifinin stabilliyi amilləri;

- iqtisadi subyektlər arasında pul hesablarının aparılmasında fasiləsizlik – likvidlik amilləri;

- iqtisadi artım və milli iqtisadiyyatın investisiya aktivliyinin həvəsləndirilməsi üçün səmərəli şəraitin olması.

Bu gün Azərbaycanda Devalvasiya predmeti KİV-lərdə ən çox müzakirə mövzudur. Manatın məzənnəsinə təsir edən ən başlıca amillər- neftin qiyməti, tədiyyə balansının vəziyyəti və tərəfdaş ölkələrin valyuta siyasətidir, yəni göründüyü kimi, məzənnəyə təsir edən başlıca amillər milli iqtisadiyyatdan kənarında formalaşır.

Məlumdur ki, milli pul vahidinin sabitliyi iqtisadi inkişafın əsas şərtidir. Təcrübə göstərir ki iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunduğu kimi, devalvasiya nəticəsində milli iqtisadiyyatın ixrac potensialının güclənməsi kimi hadisələr baş vermir.

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, milli pul vahidinin

devalvasiyası və milli iqtisadiyyatın ixrac həcmnin artması arasında statistik əlaqə yoxdur, o nədənlə birinci ikincinin artımına səbəb olmur.

Çünki, istehsal məhsullarının maya dəyərinin böyük bir hissəsi xarici valyutadan asılı vəziyyətdədir.

Biz devalvasiya məsələsinə köklü yanaşmalıyıq, idxalın strukturunu öyrənməliyik və valyutaya tələb yaradan bəzi malların, məsələn lüks avtomobillərin, yaxtaların, bahalı siqar və spirtli içkilərin ölkəyə gətirilməsini yüksək aksiz vergisi tətbiq etməklə azaltmalıyıq.

İlk növbədə, Azərbaycanda valyutanın sabitliyinin təminatı üçün – Valyuta Şurasının yaradılması vacibdir. Bütövlükdə valyuta və maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün mövcud disproporsiyaları aradan qaldırmaq, ABŞ dollarına nisbətdə manatın mövqeyini möhkəmləndirmək lazımdır. Buna isə xammal və enerji daşıyıcıların qiymətindən asılı olmayaraq, yüksək texnoloji və elm tutumlu sənaye məhsullarının istehsalı və ixracının artırılması yolu ilə nail olmaq mümkündür.

Odur ki, Azərbaycan hökuməti və Mərkəzi Bank manatın məzənnəsi ilə bağlı məsələnin ciddiliyini nəzərə alaraq onun bu proseslərə tam hazırlanması üçün zəruri olan bütün addımları atır.

İndiyədək bir sıra fundamental problemlər, o cümlədən, nəyin sistemli rixsə aid olduğu, onların ilkin yaranma şərtləri və yayılma qanunları, sistemləri idarəetmə alətləri və immunizasiyası, metastabil vəziyyətdə maliyyə sistemlərinin idarə edilməsi mexanizmləri ilə bağlı məsələlər hələ də həll edilməmişdir. Buna baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan iri ölkələrin hökumətləri milli normativ-hüquqi bazada dəyişikliklər etməklə və yeni maliyyə nəzarəti və tənzimləmə modellərini işləməklə cari böhranın çağırışlarına kiayət qədər fəal reaksiya verdilər.

Beləliklə, böyük əminliklə fərz etmək olar ki, gələcəkdə məhz beynəlxalq bank nəzarətinin bank risklərinin qiymətləndirilməsi üzrə daha progressiv tələblərə münasibətdə harmonizasiyası proseslərinin inkişafı maliyyə bazarlarının sabitləşməsinin möhkəmlənməsində ilkin rol oynayacaq.

Beləliklə, tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyası Avropa İttifaqının maliyyə xidmətləri vahid bazarının yaradılması yolunda ilk addım oldu.

Maliyyə bazarının seqmentindən asılı olmayaraq, üç əsas nəzarət funksiyası həyata keçirilir:

prudensial nəzarət. Prudensial nəzarət altında biz ilk öncə maliyyə bazarına çıxışın tənzimlənməsi prosesini başa düşürük (nəzarətçilərin dili ilə desək – lisenziyalaşdırma prosesini), normativ tənzimləməni, tələblərin müəyyən edilməsini və maliyyə institutlarında risklərin idarə olunması sistemlərinin qiymətləndirilməsini, maliyyə konqlomeratlarının prudensial tənzimlənməsini, ləğvətmə proseslərinin tənzimlənməsini başa düşürük;

bazarda davranışa nəzarət. Maliyyə bazarlarında davranışa nəzarət dedikdə, biz investorların hüquqlarının qorunmasını, qiymətli kağızlar bazarında sazişlərə nəzarəti, maliyyə institutlarının fəaliyyətinin şəffaflığını, insayder məlumatının istifadəsini, korporativ idarəetmə qanunlarına uyğunluğu və s. başa düşürük;

istehlakçılardan hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilən nəzarət. Üçüncü nəzarət funksiyasına maliyyə institutlarının göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarət maliyyə xidmətlərinin istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və onların təhsili daxildir.

Dünyanın iri ölkələrində aşağıdakıların olmadığı şəraitdə makroprudensial nəzarət xidmətləri yaradılır və ya yaradılmışdır:

– sistemli riskin, yəni idarəetmə obyektinin nə olduğu müəyyən olunmamışdır;

– onun yaranması və sistemli riskə transformasiya etməsinin səbəbləri, erkən vaxtda aşkara çıxarma və səmərəli idarəetmə alətləri öyrənilməmişdir;

– dünya iqtisadiyyatında iri maliyyə transmilli firmaların rolunun artdığı bir şəraitdə sistem əhəmiyyətli təsisatların monitorinqi və idarəetmə modelləri yoxdur;

– mikroskopik səviyyədə agentlərin qeyri-səlis qarşılıqlı təsirlərinin

və onların sistemlərin makroskopik xassələrinə mümkün təsirinin sınaqdan keçirilmiş dinamik proqnoz modellərinin zəruri olduğu dərk edilmir.

Rusiyada yalnız 2011-ci ildə, iqtisadi situasiyanın diktə etdiyi zərurətin anlanmasından çox, Rusiya Prezidenti D.Medvedevin 12 noyabr 2010-cu ildə “İyirmilər qrupu” sammitinin bəyannaməsini imzaladığına görə, Rusiya Bankında yenidən yaradılmış maliyyə sabilliyi Departamenti simasında makroprudensial tənzimləmə sisteminin qurulması üzrə təşəbbüslər həyata keçirilməyə başladı. Rusiyada makroprudensial tənzimləmə sisteminin qurulması üzrə təşəbbüslərin həyata keçirilməsi yalnız 2011–ci ildə Rusiya Bankında maliyyə sabitliyi Departamentinin yenidən qurulması ilə başlamışdır. 01.09.2013-cü ildə Rusiya Mərkəzi Bank haqqında Qanuna edilən əlavə və dəyişiklərlə – «RF maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi, RF maliyyə bazarının sabitliyinin təmin edilməsi» sözləri daxil edildi və beləliklə, RF maliyyə bazarlarına bütünlüklə nəzarət və tənzimlənməni Rusiya Mərkəzi Bankı həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası– qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, tənzimlənməsi və nəzarəti, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyi təmin etmək məqsədi ilə yaradıldı. Palata həmçinin, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyəti də əlaqələndirəcək.

Nəzarətin təşkilinin istənilən formasında onun həyata keçirilmə təcrübəsi mərkəzi banklarla sız əməkdaşlığa ehtiyacı və bunun zəruriliyini diktə edir. Belə ki, ölkədə meqatənzimləyicinin olub-

olmamasından asılı olmayaraq, bank sisteminin sabitliyinə görə məsuliyyətinə mərkəzi bankın üzərinə düşür. Nəzarətin təşkilin dünya təcrübəsinin yuxarıda verilən təhlili göstərir ki, nəzarətin bütün təşkilati-hüquqi formaları bankın bu və ya digər formada iştirakı zamanı mövcud olur. Eyni zamanda, bank nəzarətinin təşkil formalarından hansının daha uyğun olması barədə vahid sübutedici əsas yoxdur.

Düşünürük ki, Azərbaycanda Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası öz fəaliyyətində dünya iqtisadi inkişafında baş vermiş və ilk növbədə, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi və İnternet-texnologiyalar şəbəkəsinin istifadəsi, həmçinin milli maliyyə bazarlarının liberallaşması və maliyyə axınlarının qloballaşması ilə bağlı əhəmiyyətli dəyişiklikləri və nəticə etibarilə bankların və digər maliyyə orqanlarının fəaliyyətində risklərin artmasını nəzərə almalı olacaq.

Fikrimizcə, gələcəkdə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası risklərin idarə edilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, bu riskləri vaxtında aşkar etmək və aradan qaldırmaq (azaltmaq) qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldilməlidir.

Respublikanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmasının zəruriliyinə baxmayaraq, maliyyə təşkilatlarının birləşməsi aşağı templərlə gedir. Maliyyə bazarının subyektləri yeni şəraitdə işləməyə hazır olmalıdır.

Ümid edirik ki, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası Azərbaycan Mərkəzi Bankı ilə müvafiq istiqamətlərdə səmərəli əməkdaşlıq edərək, bu mürəkkəb məsələlərin öhdəsindən gəlməyi və işdə ardıcılığını təmin etməyi bacaracaq.

Tövsiyə olunan ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bank haqqında” Qanunu (10. XII. 2004-cü il).
2. Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında” Qanunu (16.I.2004-cü il).
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Mərkəzi bankın illik hesabatları. 2000-2015-ci illər // www.cbar.az
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın 2010-2015-cü il üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri barədə bəyanatı // <http://www.cbar.az>
6. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. – Bakı: Qanun, 2009. – 1092 s.
7. Abbasbəyli M.A. Bank fəaliyyətinə nəzarət sistemi: xarici təcrübə və Azərbaycan modeli / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri Yanvar-Mart 2014. s.82-90
8. Abbasbəyli M.A. Dünya təcrübəsi kontekstində meqatənzimləyici təşkilat-bank fəaliyyətinə nəzarət edən yeni orqan kimi Qanun, 2014, 10 (240)
9. Abbasbəyli M.A. Maliyyə xidmətləri bazarında nəzarət işinin təşkilində yeni meyillər (meqatənzimləyici sistem) Maliyyə və Uçot, 2014, 11 .
10. Abbasbəyli M.A. Meqatənzimləyici sistem-maliyyə bazarının fəaliyyətini həyata keçirən yeni nəzarət modeli kimi Kooperasiya Elmi-Praktiki jurnalı (04) 2014. S 165-170
11. Abbasbəyli M.A. Monetar siyasətinin tətbiqində məqsəd və vəzifələr: təhlil və qiymətləndirmə AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2015 (4) s. 90-95
12. Əzizov Y.S. Monetar tənzimləmə. Monoqrafiya. Bakı, 2014, 375s
13. İbrahimov Z.H. Pul, kredit, banklar. Bakı, Qanun-2009.
14. Zahid Fərrux Məmmədov . Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. - Bakı, 2001, 2005,2008, 2012. – 600 c.
15. Zahid Fərrux Məmmədov Pul , kredit və banklar. – Bakı, 2003, 2004,2008,2010. - 530 c.
16. Zahid Fərrux Məmmədov Bank işi və e- Bankılıq. Bakı.:Qanun, 2003. -450 c.

17. Zahid Fərrux Məmmədov Maliyyə və kredit. Dərslik. – Bakı, 2008.
18. Zahid Fərrux Məmmədov Деньги, кредит, Банки. Учебник. Bakı, 2008. 400 с.
19. «Bank fəaliyyətinin Əsasları». Bakı: unek. 2015.
20. Zahid Məmmədov. Bank iqtisadiyyatı:təbiəti, fəaliyyətinin özəllikləri // Kooperasiya elmi –praktik jurnal.2014.- № 4.(35). S. 205-215.
21. Zahid Məmmədov. Maliyyə monitoring orqanının fəaliyyəti: dünya təcrübəsi və azərbaycan reallığı// Azərbaycan dövlət iqtisad universitetinin elmi xəbərləri. Cild 3, Yanvar- mart 2015. s.35-47
22. Zahid Məmmədov. Bank sisteminin dayanıqlığının definisiyası // Kooperasiya elmi –praktik jurnal №4(39) -2015. s/106-111.
23. Zahid Məmmədov. Böyük 7-lər qrupuna daxil olan ölkələrin bank sistemi: təhlili və qiymətləndirmə // Kooperasiya elmi –praktik jurnal №4(39) - 2015. S. 139-151.
24. Bank fəaliyyətində pul siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi prinsiplərinin konseptual əsasları // Audit. 2015.-4. S.14-21.
25. Monetar siyasətinin tətbiqində məqsəd və vəzifələr: təhlil və qiymətləndirmə AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. 2015. - № 4. S.90-95
26. Zahid Məmmədov. Bank sisteminin dayanıqlığının tənzimlənməsinin metod və monitoriq usulları // Kooperasiya elmi –praktik jurnal № 1(40) -2016. S.132-138.
27. Аббасбейли М.А. Мегарегулятор как система регулирования и надзора за финансовым рынком Финансовый рынок и кредитно-банковская система России // Сборник научных трудов, Выпуск № 14. Санкт-Петербург 2011
28. Аббасбейли М.А. Особенности деятельности центрального банка Азербайджана Научно-практический теоретический журнал «Финансы и Кредит» № 47, 2013
29. Аббасбейли М.А. Банковский сектор Азербайджана: Анализ и Оценка. Научные труды Академии управления при Президенте Республики Беларусь 2014, s. 347-357
30. Аббасбейли М.А. Цель и Функции Центрального Банка Азербайджана: вызовы и перспективы глобализации Сборник научных статей XI Международной научно-практической конференции 16-17

апрель 2015 Минск. s. 60-61

31. Афанасьев Д.Ю. Новые решения по вопросам регулирования финансового сектора в ес после глобального финансового кризиса// Банковские услуги. 2016. № 3. С. 6-9.

32. **Буклемишев О.В.** Мегарегулятор как результат эволюции финансового регулирования // **Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. 2015. № 4. С. 52-74.**

33. **Бацура М.С.** **Зарубежный опыт создания и функционирования института мегарегулятора на примере Великобритании И ФРГ // Финансовое право. 2015. № 5. С. 27-30.**

34. Касьянов Р.А. Европейский опыт правового регулирования финансовых рынков и возможности его применения в России. «Вестник» МГИМО-Университета. Официальное интернет-издание. № 4(31)2013.

35. **Кроливецкая В.Э.** **Журнал правовых и экономических исследований. 2015. № 4. С. 114-118.**

36. Мамедов З.Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.

37. Мамедов З.Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «СА Press», 2008. – 79- 103.

38. Мамедов З.Ф. Денежно- банковская Денежно- банковская система стран СНГ и Балтии: тенденции и перспективы. Ваки, Azərnəşr.- 2008. -264 с.

39. Мамедов З.Ф. Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 14:– СПб.: Инфо - да, 2011. с.209 -213.

40. Мамедов З.Ф. Эффективное государственное управление в условиях инновационной экономики: финансовые аспекты .2011 место издания: Москва , Издательство: [Дашков и Ко](#) 18 мая 2011 г. в Финансовом университете при Правительстве Российской Федерации. С. 292

41. Мамедов З.Ф.. Финансовый кризис и антикризисная политика.- Palmarium Academic Publishing. - Германия, 2013. -141 с.

42. Мамедов З.Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбУЭФ. 2006. - № 3. - С.-93- 102

43. Мамедов З.Ф. Роль кризиса в реформировании банковского сектора стран формирующихся рынков. Журнал «Финансы и кредит», 10(250) - 2007 март

44. Мамедов З.Ф. Современные позиции и роль иностранного капитала в банковском секторе России после кризиса// Экономика и управление. - 2007. - № 4.

45. Мамедов З.Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Финансы и кредит.- 2008.- № 4.

46. Мамедов З.Ф. Экспансия российского банковского капитала в других странах СНГ и присутствие их банков на рынке РФ //Кавказ, Глобализация. Том 2, выпуск 1.- 2008. 67- 81

47. Мамедов З.Ф. Банковская система Азербайджана//Мировая экономика и международные отношения.- 2008. № 7.

48. Мамедов З.Ф. Посткризисная модернизация банковской системы Турции // Деньги и кредит. - 2009. - № 2.

49. Мамедов З.Ф. Денежно- кредитная система Азербайджана //Общество и экономика. - 2009.- № 3. с.82- 107

50. Мамедов З.Ф. Банковская система Турецкой Республики// Экономика и управление. - 2009. - № 3. с.16 – 25.

51. Мамедов З.Ф. Структурная перестройка банковской системы Турции после кризиса//«Вестник Финансовой Академии» - 2010. № 1.

52. Мамедов З.Ф. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджана (сравнительный анализ) // Экономика и управление. - 2010. - № 9. с.3 – 25.

53. Мамедов З.Ф. Банковская система в условиях глобального финансового кризиса// Финансы и кредит.- 2010.- № 12. 48.с. 8-15.

54. Мамедов З.Ф. Azərbaycanın krediti ve para sistemi: günümüzdeki özellikləri və inkişaf yönü // Maliyyə və finans yazıları. Sayı 87. Nisan 2010. // Türkiye. 51-77

55. Мамедов З.Ф. Küresel mali krizin Azerbaycan ekonomisine etkileri ve azerbaycan merkez bankasinin monetar politikasinin analizi T.C. Marmara Üniversitesi // Financial arastirmalar ve calismalar dergisi. Uluslararası hakemli dergi.Yayın № 773. -2010 c. 73-95

56. Мамедов З.Ф. Küresel Mali Kriz Ortamında Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Yapısı, Özellikleri ve Sorunları‘; Amme İdaresi Dergisi’nin (Cilt

44, Sayı 3) Eylül 2011

57. Мамедов З.Ф. Проблемы и перспективы развития азербайджано-российского сотрудничества в финансово- банковской сфере //Евразийский международный научно-аналитический журнал "Проблемы современной экономики"2012. № 4.

58. Мамедов З., Зейналов В.Межбанковское сотрудничество Азербайджана и России: состояние, проблемы, перспективы //Общество и экономика. - 2013.- № 1. С. 57-70.

59. Мамедов З.Ф. Индустрия финансовых услуг Азербайджана: состояние, проблемы, перспективы // Научные труды. Академии управления при Президенте Республики Беларусь. 2013. - Часть I. С. 270-277.

60. Мамедов З.Ф. Проблемы развития исламского банкинга в Азербайджане // Россия и мусульманский мир. Издательство: Институт научной информации по общественным наукам РАН 2013. (Москва). с. 58-60

61. Мамедов З.Ф. Особенности деятельности центрального банка Азербайджана //Финансы и кредит. 2013. - № 47

62. Мамедов З.Ф. Банковский сектор Азербайджана: анализ и оценка// Научные труды. Академии управления при Президенте Республики Беларусь. 2014. - Часть I. С.

63. Мамедов З.Ф. Степень долларизации и евроизации российской экономики // «Валютные проблемы инновационного развития экономики России» 22 октября 2008 г. Финансовая Академия при Правительстве Российской Федерации.

64. Мамедов З.Ф. Институт банковского надзора как фактор стабильности банковской системы // Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 2- й международной научной конференции. «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов» 29-30 января 2009 года.

65. Мамедов З.Ф. Влияние кризиса на реформирование банковского сектора Турции. 10 декабря 2009 г. Первый Российский экономический конгресс (РЭК-2009) . Москва с 7 по 12 декабря 2009 года в помещениях Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова под эгидой Новой экономической ассоциации (НЭА) и Секции экономики

Отделения общественных наук РАН.

66. Мамедов З.Ф. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджан (сравнительный анализ) // Годовая конференция НЭА «Образование, наука и модернизация» Секция 3.5.(20-22 декабря 2010 г.)

67. Мамедов З.Ф. Системы финансового надзора за банковскими секторами: мировой опыт и азербайджанская практика // научная - практическая конференция. Государственный финансовый контроль в современных условиях. 18 февраля 2011.

68. Мамедов З.Ф. Основные направления политики по формированию модели международного финансового центра // «Эффективное государственное управление в условиях инновационной экономики». Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации г. Москва 18 мая 2011 года <http://pandia.ru/text/78/175/58657.php>

69. Мамедов З.Ф. Влияние глобального финансового кризиса на взаимодействие финансового и реального секторов экономики. «Стратегическое планирование и развитие предприятий» . 10 и 11 апреля 2012 г. Тринадцатый всероссийский симпозиум Центральный экономико-математический институт РАН.

70. Мамедов З.Ф. Дизайн финансового надзора: страновые особенности и новые тенденции в мире с учетом уроков мирового кризиса // «Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования». 8-я Международная научно- практическая конференция Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 18-19 Апреля 2013.

71. Мамедов З.Ф. Проблемы модернизации банковского сектора Азербайджана // IV Международная научно-практическая конференция «Финансовые рынки Европы и России». Тема 2012 года: «Устойчивость национальных финансовых систем: поиск новых подходов» 18- 19 апреля 2013 года.

72. Мамедов З.Ф. Повышение эффективности деятельности Центрального Банка Азербайджана» / современное гуманитарное образование: традиции, инновации, перспективы/ Секция 6. «Государственная и муниципальная власть и общество: проблемы взаимодействия». 11 апреля 2013 года. Международная научно-

практическая конференция. Санкт-Петербург - Санкт-петербургский институт гуманитарного образования. 2013

73. Мамедов З.Ф. Центральный банк Азербайджана: новые вызовы в современных условиях «Экономическая политика России в условиях глобальной турбулентности», которая пройдет в Москве 24-26 ноября 2014 года в Финансовом университете при Правительстве Российской Федерации г. Москва, Ленинградский проспект, 55. <http://library.fa.ru/exhib.asp?id=78>

74. Мамедов З.Ф. Анализ и оценка банковского сектора Азербайджана в контексте стран // «Правовые и управленческие проблемы деятельности государства и хозяйствующих субъектов: российский и международный опыт». IX Международная

75. Мамедов З.Ф. Проблемы обеспечения финансовой стабильности в Азербайджане // «В поисках утраченного роста». Г. Москва 24-26 ноября 2015 года в Финансовом университете при Правительстве Российской Федерации г. Москва, Ленинградский проспект, 55.

76. Мамедов З.Ф. Проблемы и перспективы развития альтернативных финансовых институтов в условиях глобального финансового кризиса // «Банки и финансовые рынки XXI века - потенциал развития». Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. 26 ноября 2015 года.

77. Мамедов З.Ф. Архитектура финансового регулирования и надзора: мировой опыт и актуальные тенденции// «Правовые и управленческие проблемы деятельности государства и хозяйствующих субъектов: российский и международный опыт». XI Международная научно - практическая конференция. Филиал РГГУ в г. Домодедово. Интеграция. 2016.

78. Мамедов З.Ф. «Архитектура финансового регулирования и надзора: мировой опыт и актуальные тенденции» // «Архитектура финансов: антикризисные финансовые стратегии в условиях глобальных перемен». Санкт-Петербургский государственный экономический университет. II Международной научно-практической конференции. 21 апреля 2016 года

79. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков /Пер. с англ. Д.В. Виноградова. Под ред. М.Е. Дорошенко. М., 1999.

80. Моисеев С.Р. Денежно-кредитная политика: теория и практика. М.: Экономиста, 2005.

81. Сучкова Е.О. [Мегарегулятор](#) финансового рынка: обзор методологий и практическая реализация в [России](#) и зарубежных странах // Финансы и кредит. 2015. № 38 (662). С. 20-30.

82. Фетисов Г.Г. Монетарная политика и развитие денежно-кредитной системы России в условиях глобализации: национальный и региональный аспекты. М.: Экономика, 2006.

83. Фетисов Г.Г. Устойчивость банковской системы и методология её оценки. -М.: Экономика, 2003.

84. Финансово кредитный энциклопедический словарь /Под ред. А.Г. Грязновой. -М.: Финансы и статистика, 2002.

85. Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник/ Под ред. В.К. Сенчаго-ва, А.И. Архипова-М.: Проспект, 2014.

86. Фролов А.В. Зарубежный опыт развития механизма денежной трансмиссии в контексте различных типов монетарной политики. Проблемы современной экономики. 2014. № 3 (51). С. 332-335.

QEYD ÜÇÜN

i.e.d., professor Zahid Fərrux Məmmədov

h.f.d. Mustafa Aslan oğlu Abbasbəyli

**“Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına
nəzarət modeli: aktual meyllər və dünya təcrübəsi “**

(Azərbaycan dilində)

Tərtibçi və dizayner:

Aydın ABDULLAZADƏ

Texniki redaktor:

Natavan CƏFƏROVA

Çapa məsul:

Ülviyyə MƏMMƏDOVA

Formati 70x100_{1/16}. Həcmi 12,5 ç.v.
Sayı 300. Ofset kağızı N1

“RS Poliqraf” MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.